

Анастасія Дегтеренко

КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ ЕТНІЧНИХ ГРУП УКРАЇНСЬКОГО ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я

*Проаналізовані механізми відтворення, розвитку та наступності норм поведінки, форм свідомості, історичного досвіду і культурних цінностей етнічних груп регіону Приазов'я. З'ясовано, що полікультурність як альтернатива русифікації мовного і культурного середовища прямо пов'язана з відповідно орієнтованою державною етнополітикою, розвитком різних форм національно-культурної самоорганізації етнічних українців та осіб іншої етнічної ідентичності, інтенсифікацією зв'язків урядових і неурядових організацій країн походження національних меншин Українського Північного Приазов'я з органами місцевого самоврядування, освітніми, культурними та іншими закладами регіону, з національно-культурними об'єднаннями. **Ключові слова:** громадянське суспільство, цінності, полікультурність, етнополітика, русифікація, ідентичність, національні меншини.*

***Degterenko A. Cultural Values of ethnic groups of Ukrainian Northern Azov.** The mechanisms of reproduction, development and succession of the standards of behavior, forms of consciousness, historical experience and cultural values of ethnic groups of Azov Sea region were analyzed in article *Cultural Values of ethnic groups of Ukrainian Northern Azov*», written by Anastasia Degterenko. It was found out that the multiculturalism as the alternative of language and cultural environment Russianization is directly connected with respectively oriented state ethnic policy, development of national and cultural self — organization various forms of ethnic Ukrainians and persons of other ethnic identity, cooperation intensification of governmental and non — governmental organizations of countries of origin of Ukrainian Northern Azov Sea region national minorities with self — administration organs, educational, cultural and other establishments of the region with national and cultural consolidations. **Keywords:** Civil society, values, multiculturalism, ethnic policy, Russianisation, identity, national minority.*

Громадянське суспільство виступає як сукупність притаманних суспільству відносин особистостей, сімейних, соціальних,

економічних, культурних, релігійних та інших структур та розвивається на основі демократизму, гуманізму, децентралізації й місцевого самоврядування. Поняття «громадянське суспільство» вперше з'являється в працях Т. Гоббса, Дж. Локка. Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтескьє та ін. Історичну зумовленість виникнення громадянського суспільства, принципи його функціонування досліджував Г.Гегель. Актуальною науковою проблемою сучасної світової науки є визначення ступеня і рівня поєднання національно-історичних та культурних особливостей тієї чи то іншої країни з процесом формування громадянського суспільства. В Україні і в розвинутих країнах світу існують різні умови формування громадянського суспільства, оскільки на Заході ці процеси розвивались еволюційним шляхом та на основі демократичних традицій, економічних і політичних свобод. В Україні тільки започатковується становлення громадянського суспільства. В цьому сенсі дуже актуальним виявляється аналіз впливу культурних цінностей етнічних груп на формування громадянського суспільства в нашій країні.

Визначальним фактором впливу на формування громадянського суспільства в Україні є етнонаціональний, дослідження якого потребує окремих розробок. Найбільшим поліетнічним регіоном держави з компактними поселеннями певних етнічних груп (греків, болгар, євреїв та ін.) є Північне Приазов'я. Дослідження кількісних та якісних параметрів щодо етнічної структури населення Українського Північного Приазов'я дозволяють визначити вплив етнонаціонального чинника на формування українського громадянського суспільства у політичній, соціально-економічній та в культурній життєдіяльності регіону. Одним із пріоритетних напрямів державної етнополітики на сучасному етапі є повага національних традицій та самобутності народів, які населяють Україну, що забезпечує стабільність та злагоду у відносинах між етносами.

У теоретико-методологічному сенсі близькі до теми дослідження сюжети ґрунтовно розробляли й розробляють українські фахівці в галузі етнології (В. Борисенко, В. Горленко, В. Наулко, О. Нельга, А. Орлов, А. Пономарьов), етнополітології (І. Курас, О. Картунов, Г. Касьянов, І. Кресіна, О. Майборода, Л. Нагорна, П. Надолішній, В. Нікітюк, І. Онищенко, М. Панчук, Ю. Римаренко, С. Римаренко, М. Степико, Л. Шкляр), етносоціології (Л. Аза, В. Євтух, О. Нельга, Б. Парахонський, Т. Рудницька, А. Ручка, М. Шульга), етнокulturології (Г. Баланурський, В. Горський,

С. Грабовський, І. Дзюба, М. Жулинський, В. Танчер, І. Шаблій), етнолінгвістики (Ю. Жлуктенко, В. Русанівський, О. Ткаченко); конфліктології (В. Котигоренко, В. Бекешкіна, С. Головаха, С. Макєєв, О. Маруховська, Г. Перепелиця, Л. Сохань, В. Якушик), етнодемографії (Т. Горбань, С. Пирожков, І. Прибиткова, О. Позняк), етнополітичної географії (М. Дністрянський).

Теоретико-методологічною основою дослідження є фундаментальні положення, концептуальні здобутки і пізнавальний інструментарій етнополітології, етнодержавознавства та інших соціогуманітарних наук.

Із проголошенням незалежності України і декларуванням основних принципів політики держави стосовно національних меншин з'явилися сприятливі умови для перетворення останніх на цілісні структурні одиниці поліетнічного суспільства. У цій ситуації такі функції меншин, як відтворення своєрідного етнокультурного середовища, створення умов для комфортного співіснування та взаємодії з домінуючою й іншими етнічними групами населення мали б реалізовуватися через власні організації й об'єднання, навчальні, мистецькі заклади, ЗМІ тощо. Особливе місце в цьому процесі належить саме організаціям і об'єднанням меншин, які є основними ініціаторами та організаторами діяльності щодо задоволення національно-культурних потреб.

Територією Українського Північного Приазов'я є Новоазовський, Тельманівський, Володарський, Першотравневий райони Донецької області, Бердянський, Приморський, Приазовський райони Запорізької області та міста Бердянськ і Маріуполь.

Виконавчий комітет м. Бердянська разом з вісьмома національно-культурними товариствами проводить роботу з відродження, пропаганди культур й традицій етнічних груп Українського Північного Приазов'я (УПП). Національно-культурні товариства Бердянська: бердянське грецьке товариство «Еллада», Болгарське товариство історії й культури «Родолюбіє», Товариство єврейської культури, Українсько-польське товариство «Відродження», Товариство поляків «Витоки», Німецький центр культури «Фройндшафт», Бердянське товариство німців «Віденбург», Всеукраїнське культурно-просвітницьке товариство «Руські збори».

У 2010 р. в адміністративно-територіальних одиницях УПП було зареєстровано понад 30 об'єднань національно-культурної спрямованості, що представляють інтереси своєї громади і сприяють забезпеченню прав її членів. Загальна кількість громадських

об'єднань національних спільнот у м. Маріуполі становить 12 одиниць: Федерація грецьких товариств України (ФГТУ), Маріупольська громада жінок-грекинь України, Асоціація лікарів-греків Приазов'я «Ятрос», Маріупольське єврейське культурно-просвітницьке товариство, Маріупольське міське товариство німців «Відродження», Вірменське товариство у Маріуполі «Південне Азов'є», Всеукраїнське об'єднання «Руського руху в Україні», Українське/реєстрове козацтво, Польсько-українське культурне товариство, Маріупольське грузинське товариство «Джорджія», Маріупольське товариство ромів «Новий світ», громадська організація етнографічних груп українців «Просвіта» ім. Т.Г.Шевченка.

Функціонують громадські національно-культурні об'єднання в багатьох сільських районах, серед них: Тельманівський (Донецька обл.) — 9 грецьких товариств (1 — районне, 8 — сільських); Першотравневий (Донецька обл.) — 1 грецьке районне товариство; Новоазовський (Донецька обл.) — 1 грецьке районне товариство; Володарський (Донецька обл.) — 5 товариств (районні: грецьке, німецьке, вірменське; 2 грецькі сільські товариства); Приазовський (Запорізька обл.) — 5 (грецьке, болгарські, албанське); Бердянський (Запорізька обл.) — 3 (болгарські та грецьке); Приморський (Запорізька обл.) — 4 (болгарські).

Сьогодні відомо близько двохсот наукових дефініцій терміна «культура». Всю їхню багатоманітність можна звести до чотирьох основних визначень: культура — це творчі здібності людини; творча діяльність людини, спеціальні зусилля людей, внаслідок чого їхні здатності й таланти перетворюються на об'єктивні матеріальні та духовні цінності; сукупність створених людиною цінностей; процес духовного збагачення людини, динаміка перетворення наявних цінностей на духовні надбання, творчі сили та здібності [1, с. 8].

Традиція в етнічній культурі — механізм відтворення, розвитку та наступності норм поведінки, форм свідомості, історичного досвіду і культурних цінностей етнічних груп.

В УПП як поліетнічному регіоні України культурні традиції збереглися в українців, росіян, болгар, греків, німців, вірмен, албанців, білорусів, поляків, ромів.

Традиційними в УПП є фестивалі мов національних меншин м. Бердянська «Мовляночка»; дні української писемності й мови; фестивалі національної культури; тижні національних культур Польщі, Німеччини, Болгарії, Російської Федерації, Ізраїлю;

дні незалежності Греції, Ізраїлю; функціонують Центри національних культур.

Важливим елементом етнокультурної складової життєдіяльності територіальних громад УПП є культурні традиції етнічних українців. Всеукраїнська громадська організація Українське реєстрове козацтво (УРК) є спадкоємцем і продовжувачем ідейних, духовних і моральних засад українських козаків, їх духовних, культурних, організаційних, військово-патріотичних і господарських традицій. Українське реєстрове козацтво об'єднує козаків, нащадків усіх гілок, напрямів і течій українського козацтва, незалежно від місця їхнього проживання, громадян України, які сповідують національну ідею й ідеологію українського козацтва, реально працюючи на її реалізацію, відновлення та розвиток козацького руху.

Українське реєстрове козацтво має свою атрибутику та символіку: прапори, бунчук, клейноди, емблеми, а також членські квитки єдиного зразка, однострої, єдині козацькі військові звання, козацькі відзнаки та нагороди, гімн, марші тощо.

На території України Українське реєстрове козацтво функціонує згідно з адміністративно-територіальним поділом України, але має історичні назви полків, куренів, сотень, що можуть не збігатися з назвами адмінтериторій. На сьогодні до УРК входять більш ніж 50 тисяч осіб. Члени Українського реєстрового козацтва утворюють за місцем проживання козацькі громади (об'єднання). Реєстрові козаки підлягають Єдиному реєстру в Головному штабі Українського реєстрового козацтва, їх діяльність регулюється Статутом Українського реєстрового козацтва (zareєстровано Міністерством юстиції України 08 липня 2002 р., свідоцтво № 1810), положеннями та нормативно-правовими актами Головного штабу. У своїй діяльності УРК керується Конституцією України, чинним законодавством України, Указами Президента України, визнаними Україною нормами міжнародного права, прогресивними українськими козацькими звичаями та традиціями, що не суперечать законам України.

Українське реєстрове козацтво взаємодіє з іншими козацькими організаціями, що стоять на державницьких позиціях і перебувають у складі Координаційної ради з питань розвитку Українського козацтва при Президентові України. Нині функціонують козацькі організації за 28 напрямками. УРК — це елітний напрям козацтва. Поширюється в усіх областях України. В УПП Українське реєстрове козацтво функціонує в Маріуполі, Новоазовському

та Тельманівському районах. У Бердянську та районах УПП Запорізької області тільки планується відкриття філіалів УРК.

Українське реєстрове козацтво історично пов'язане з українським православ'ям, виступає за співробітництво усіх церков, що щиро стоять на засадах відродження, розбудови, розвитку національної державності України та прагне створення Єдиної Помісної Української Апостольської Християнської Церкви із центром у м. Києві.

Девіз УРК — «До міцної держави й добробуту народу України через духовність і патріотизм кожної людини» [2] плідно реалізується на теренах УПП. Так, у м. Маріуполі з 2001 року зареєстровано як національно-культурне товариство — «Українське реєстрове козацтво», головою (отаманом) якого є командувач Приазовського Окремого округу ВГО УРК, виконавчий директор ЗАТ СП «Гер-Мар», генерал-полковник Муравйов Володимир Єгорович. Виконавчим органом міського козацького товариства є штаб. Маріупольське міське УРК проводить (за погодженням із командуванням) у правоохоронних органах заходи культурно-просвітницького характеру, сприяє вивченню історії українського війська, утвердженню українських військових традицій; організовує традиційні козацькі табори збори, змагання, фестивалі тощо.

Відроджує традиційні козацькі ремесла та бойові уміння (козацька боротьба, українські спортивні бойові мистецтва, походи на конях, човнах тощо), сприяє проведенню спортивних змагань з володіння козаками історичною зброєю, сприяє освоєнню ними сучасної техніки та транспортних засобів. Відроджує та впроваджує в побут прогресивні українські козацькі традиції, обряди та звичаї, що не суперечать чинному законодавству, а також козацьку атрибутику й символіку, народну, у т.ч. козацьку, медицину та характерництво.

Проводить виховну роботу серед юнацтва та молоді, створює й організовує дитячі, юнацькі та молодіжні підрозділи Українського реєстрового козацтва: товариства, школи, інші навчальні заклади, табори; підтримує їх діяльність.

Базовою УРК є загальноосвітня школа № 58 (сmt. Талаківка). Класи складаються із куренів, яким присвоєно імена славетних українських гетьманів. В 2007/08 навчальному році планується на базі школи № 58 (сmt. Талаківка) утворити Козацьку Республіку.

Козацькі забави вже стали традиційними для УПП. Навесні 2010 року відбулися урочистості, присвячені 10-річчю козацького

руху в регіоні. УРК в Маріуполі продовжує традиції Кальміуської Паланки, що функціонувала в регіоні з 1997 до 2001 року.

Маріупольське міське УРК активно бере участь у всіх заходах міста: у Дні перемоги, Дні Конституції, Дні Незалежності, Дні міста, яке є святом національних культур. Традиційними святами УРК є: День соборності України, 9 Травня — День пам'яті Т.Г.Шевченка, Покрова Пресвятої Богородиці та інші.

Існують і деякі проблеми щодо функціонування національних українських товариств — регіональних відділень УРК. По-перше, відсутні постійні приміщення; по-друге, практично відсутнє фінансування всіх заходів.

Із національно-культурних товариств українців також в УПП представлені місцеві організації Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім.Тараса Шевченка. До урочистостей, присвячених святкуванню 100 років Маріупольської міської організації Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім.Тараса Шевченка, були приурочені громадські читання, конференції. Основними завданнями усіх осередків «Просвіти» є виховання в молоді ідей «патріотизму» та пошани до «рідної мови». В російськомовному оточенні УПП ця проблема дійсно виглядає актуальною.

Зовсім по-іншому «патріотизм» розуміють представники «Руського руху в Україні», «Руського союзу» (м. Маріуполь) та просвітницької організації «Руські збори» (м. Бердянськ). Кількість членів цих організацій дорівнює 1500 осіб в кожному осередку. Проросійські національно-культурні товариства стоять на позиціях об'єднання всього руського світу. Вони не поділяють «руський етнос» на росіян, українців.

Активно беруть участь як маріупольські так і бердянські міські та районні організації «Руського руху в Україні» в святкуванні 9 Травня, Дня Росії в Україні. День міста вже більше п'яти років в УПП є святом національних культур. Традиційними є міжнародні фестивалі «Руські узори», конференції, присвячені православній тематиці та антиглобалізації.

Як і в національно-культурних товариствах етнічних українців, так і росіян, актуальною проблемою є питання, пов'язані із фінансуванням діяльності організацій. Так, голова маріупольського осередку «Руського руху в Україні» Шидловський Станіслав Валентинович вже більше п'яти років намагається здобути дозвіл на відкриття стаціонарного офісу товариства. Взагалі, влада в УПП дуже обережно ставиться до проросійськи налаштованих

організацій національно-культурного напрямку. Практично відсутні публікації цих організацій в пресі регіону, яка видається переважно російською мовою, в теле- та радіоефірі. Здебільшого це пов'язане з тим, що національно-культурні проросійські товариства опікуються не питаннями культури, а більше політичними.

Одним з основних елементів етнокультурної складової життєдіяльності територіальних громад УПП є культурні традиції грецької спільноти.

Ініціативи грецьких організацій спрямовуються на відродження й розвиток культурної самобутності у всьому розмаїтті її форм. Ефективним засобом залучення грецького населення до надбань народної культури виявилися масові національні свята, фольклорні фестивалі. Враховуючи компактний і переважно сільський характер грецьких громад УПП, домінування в структурі етнічної самоідентифікації приазовських греків елементів традиційної народної культури, не випадковим є те, що найбільшого поширення такі фестивалі набули саме в цьому регіоні, а увага до фольклорної складової національної культури стала головним пріоритетом сільських товариств УПП і одним із важливих напрямів роботи Федерації грецьких товариств України.

З 1990-х рр. були впроваджені традиції проведення масових фольклорних свят «Мега Юрти». За період 1991–2007 рр. було проведено більше десяти фестивалів. Проведенню фестивалів передувала господарсько-організаційна робота, головний тягар якої несла на собі Федерація грецьких товариств України за участю Донецького обласного управління культури, відділу у справах національностей та міграції облдержадміністрації і за фінансової підтримки окремих спонсорів, як правило, місцевих агрофірм і промислових підприємств м. Маріуполя, зокрема ВАТ «ММК ім. Ілліча». Основні заходи фестивалю не зазнавали суттєвих змін з моменту проведення першого такого свята в 1988 р.

Особливою масштабністю та змістовною наповненістю відзначався фестиваль «Мега Юрти» 2005 р, який був присвячений 225-річчю переселення греків з Криму до Приазов'я. Саме з цього року фестиваль має ім'я Доната Патричі — засновника цього свята, поета, композитора, видатного діяча культури греків України. Уперше за всю історію фестивалю святкові урочистості пройшли не тільки у селищах УПП, а й у населених пунктах Криму. У с. Старий Крим м. Маріуполя відбулися театралізований парад учасників фестивалю з усіх куточків України, а також авіа-шоу,

гала-концерт за участю фольклорних колективів, спортивні змагання. У с. Ялта урочисто відкрили Грецьку площу, збудовану на кошти московського бізнесмена, уродженця Ялти Миколи Агурбаша [3]. Сартанський грецький народний театр продемонстрував театралізовану виставу на сюжеті переселення. Відвідуванням Свято-Успенського монастиря в Бахчисараї, урочистими зібраннями, концертами фольклорних ансамблів, виступами театральних колективів супроводжувався наступний, кримський, етап фестивалю, що відбувся у Бахчисараї, Севастополі та Феодосії [4].

Отже, сьогодні фестиваль «Мега Юрти» поступово перетворюється на масштабне свято грецької культури, що органічно поєднує професійно і яскраво поставлене сучасне шоу із самодіяльною народною творчістю і натхненням та слугує засобом згуртування грецької людності навколо цінностей і досягнень національної культури. Важливо відзначити неабияку увагу до фестивалю високих посадовців Грецької Республіки. Так, гостем «Мега Юрти — 2005» був заступник міністра закордонних справ Греції П. Скандалакіс.

З початку 1990-х рр. у грецьких селах УПП відроджувалися традиції «панаїру», що перетворився на головне свято села з розмаїттям культурно-розважальних заходів [5]. Маючи виражений релігійний контекст, панаїри не тільки сприяють відчуттю єдності односельців, але зумовлюють зростання релігійних почуттів, залучення до духовно-релігійної спадщини етносу, підвищують моральну роль церкви в середовищі сільської громади. Масові національні свята, фольклорні форми проведення відпочинку стали важливим засобом вираження етнокультурної ідентичності, фіксування на суспільному рівні національної самобутності етносу, популяризації народної культури, виявлення творчих здібностей і талантів.

Українське Північне Приазов'я — поліетнічна географічна зона, що викликає наявність локальних етнічних культурних явищ, а також породжує певні типи культурних діалогів. Важливою особливістю розвитку музичного й танцювального мистецтва регіону на сучасному етапі є активне використання народного мистецтва Греції, включення у репертуари пісень і танців історичної батьківщини, причому в регіональному розмаїтті.

Особливе місце в пісенному мистецтві греків України належить творчості Тамари Каці. На початку творчої кар'єри співачка виступала як самодіяльний виконавець у фольклорному колективі «Сартанські самоцвіти», а згодом розпочала сольну діяльність. Володіючи широким діапазоном вокалу, працюючи в широкому

спектрі жанрів: від фольклору до естради, вона у 1990-х рр. підкорила публіку Греції, ставши чи не найголовнішим символом самобутньої культури греків України. У її творчому доробку були наявні магнітоальбоми та відеокліпи, зроблені московською фірмою «Гром». У 1999 р. на фестивалі «Гостинні Салоніки» Т. Кацци представила концертну програму, складену на основі фольклору греків Приазов'я [6]. Життєвий шлях співачки трагічно обірвався у 1999 р. На її пам'ять Федерацією грецьких товариств України організований конкурс молодих виконавців грецької пісні, що покликаний сприяти виявленню молодих талантів у сфері національного музичного мистецтва [7].

Залучення молодого покоління до діяльності в галузі фольклору позитивно позначається на вихованні в нього почуттів патріотизму, національної гідності, поваги до культурних надбань свого народу і бажання їх розвивати. Слід відзначити, що серед 58 грецьких музичних колективів, 28 — дитячі чи молодіжні [8].

Розвиток національної культури забезпечується не тільки на шляху збереження її традиційних, народних форм. Перспективи її функціонування значною мірою визначаються професійним рівнем художніх колективів, творчою працею діячів літератури та мистецтва, робітників ЗМІ. Багатоаспектний характер, який намагалися надати своїй діяльності грецькі товариства, зумовив особливу увагу до професійної діяльності в галузі національної культури. Професійне мистецтво має переважно інтернаціональний характер і лише опосередковано демонструє зв'язок з народними традиціями. Тому визначальним критерієм участі національно-культурних організацій у сприянні розвитку професійного мистецтва було грецьке походження митців, більшість яких, у свою чергу, використовували у творчості національну тематику.

Тижні та Дні грецької культури надзвичайно важливі для популяризації грецької спадщини в регіонах з невеликим прошарком грецького населення. Однією із сфер професійного культурного життя, у якому представлена творчість греків УПП, є образотворче мистецтво: живопис, графіка, скульптура. Традицію самореалізації греків України в цій царині закладено пейзажистом, уродженцем Маріуполя Архипом Куїнджі, творчість якого була помітним явищем російського живопису ХІХ ст. У різних жанрах образотворчого мистецтва працюють заслужені художники України Л. Кузьмінков і В. Константинов, художники О. Фасулакі, А. Пічаччі, Л. Джарти, Г. Зербі, В. Васалмакі та ін. Ряд художників грецького

походження входять до групи «Маріуполь — 1987», неформального об'єднання молодих митців, що презентує різні напрями сучасного живопису і викликає помітний резонанс у мистецьких колах регіону.

Значний спадок в медальєрному мистецтві України та символіці Маріуполя залишив скульптор, Заслужений діяч мистецтв України Єфим Харабет. У грудні 2005 р. у Центрі сучасного мистецтва і культури ім. А. Куїнджі м. Маріуполя було відкрито меморіал Є. Харабету.

Зусиллями Л. Кузьмінкова і В. Константинова питання розвитку образотворчого мистецтва, його місця в системі культурних цінностей приазовських греків регулярно обговорюються на сторінках грецької преси.

Зміни суспільно-політичних умов і духовного клімату суспільства зняли обмеження стосовно публікацій грецьких авторів рідною мовою, вибору тематики і творчих засобів, надали можливість вільного розвитку літератури поряд з іншими галузями національної культури. Безперечним є факт активізації з початку 1990-х рр. літературного процесу в середовищі приазовських греків і перш за все в контексті його організаційного аспекту. Протягом 1990-х рр. вийшло 30 книжок із творами грецьких авторів і з усіма народними зразками греків регіону. Серед них «Казки греків Приазов'я» (румейською та українською мовами), «Тисяча перлин: збірник афоризмів, приказок та прислів'їв приазовських греків», «Народне джерело: пісні греків Приазов'я» (румейською та урумською мовами), «Малятам-дошкільнятам: збірник грецького фольклору для дітей», а також збірки поетичних творів Д. Папуша «Рідне вогнище», В. Бороти «Доля», Ф. Шебанця «Знай своє коріння», Г. Патричі «Заповітне», В. Бахтарова «Дзвін» та ін. Дев'ять літераторів-греків вступили до лав письменницької організації України. Визнанням заслуг найстарішого грецького письменника Л. Кір'якова стало вручення йому у 1995 р. літературної премії ім. М. Рильського.

Особливістю культурного розвитку грецької меншини 1990-х рр. стало відновлення традицій театрального мистецтва, яке не було представлено, навіть фрагментарно, у культурі українських греків ще з кінця 1930-х рр. У такому засобі етнокультурного самовиявлення, як національний театр, слід виділити створення аматорських театральних груп при національно-культурних товариствах та інших осередках національного життя, які ставлять новогрецькою

чи російською мовами п'єси давніх і сучасних грецьких драматургів. При цьому більшість із них були дитячими чи молодіжними.

Грецькі періодичні видання «Елліни України», «Хронос» містять літературну рубрику, яка ознайомлювала читачів із творчістю грецьких поетів і письменників минулого і сучасності, публікували матеріали літературознавчого характеру. У перші роки свого існування газета «Елліни України» переживала значні матеріальні труднощі, виходячи раз на 2 місяці за умов майже повної відсутності реклами і штату журналістів [9]. Наприкінці 1990-х рр. ситуація в газеті стабілізувалася. З'явився постійний штат працівників — діячі культури, науки, учасники національно-культурного руху. З часу заснування газета чітко витримувала свою тематичну спрямованість у таких напрямках: актуальні проблеми національного руху, його організаційні питання; література і мистецтво греків України; проблеми науково-краєзнавчого характеру. З початку 2000-х рр. працівниками газети була здійснена робота з висвітлення діяльності регіональних національних товариств, підготовки інформаційно-аналітичних матеріалів про діяльність грецької діаспори України та її організацій у Всесвітній Раді греків зарубіжжя, що значно збагатило загальну інформаційну картину розвитку грецького руху в Україні.

Непересічною є роль у зміцненні авторитету та впливовості «Еллінів України» редактора видання, мариупольського журналіста А. Балджі. Важливу інформаційно-аналітичну функцію мають матеріали, що їх готує відповідальний секретар та керівник прес-служби ФГТУ М. Коссе. Вони відзначаються чіткою постановкою проблеми, змістовним аналізом поточної ситуації в національно-культурному русі та тезисним накресленням шляхів вирішення актуальних питань національного життя. У 2001 р. газета отримала підписний індекс і увійшла до всеукраїнського каталогу. Актуальною проблемою для видання на початку 2000-х рр. було намагання здобути статус національного додатку до парламентської газети «Голос України».

Серед регіональних грецьких товариств газету мають Маріупольське грецьке товариство («Хронос», виходить з 1994 р., у період 1994–1997 рр. — епізодично, під назвою «Елліни Приазов'я»).

Слід відзначити, що грецькі періодичні видання протягом усього періоду свого існування виходять виключно за рахунок спонсорів та фінансової допомоги грецької сторони.

На сторінках грецьких газет висвітлювалися культурні здобутки різних етносів України — насамперед українського і російського, зосереджувалася увага на взаємозв'язках етнокультур, на творчих контактах між митцями, на перекладацькій діяльності грецьких літераторів, які перекладали кращі зразки української та російської словесності. Водночас усі грецькі видання друкувалися не мовою національної спільноти, для задоволення духовних потреб якої вони створені, і не державною мовою, а російською. Тільки окремі матеріали грецьких газет публікувалися новогрецькою чи українською. Це зумовлено тим, що більшість приазовських греків (95%) вважають рідною мовою мову не своєї національності, а 93% є російськомовними [10].

Протягом 1990-х рр. з деякою перервою виходили в ефір радіопередачі грецькою мовою. Так, з 1992 р. до 1997 р. на регіональному «Радіо Приазов'я» двічі на тиждень виходили передачі румейською і урумською мовами. Їх вели викладачі Н. Чапні та В. Кіор. З березня 1998 р. було запроваджено радіопередачу «Каліспера», але тільки російською і новогрецькою. Передача виходила тричі на тиждень. Оперативний матеріал, озвучений В. Коноп-Ляшко, О. Хаджиновою, Л. Кузьмінковим, Л. Любанською, ознайомлював слухача з новинами Греції та грецької діаспори України. З 2001 р. вихід радіопередачі призупинився у зв'язку із згорненням фінансування з боку Генерального секретаріату у справах греків зарубіжжя. Сьогодні передачі новогрецькою мовою виходять на радіостанції «Радіо Приазов'я».

Національна Рада України з питань телебачення та радіомовлення надала телерадіоорганізаціям УПП (ТРК «Україна», мариупольські ТРК «Сигма», «Новый Донбасс», ТВ-7) ліцензії на здійснення мовлення мовами національних меншин. Однак трансляція телепередач етнічними мовами, зокрема грецькою, практично не здійснюється.

Отже, єдиним постійним засобом задоволення інформаційних потреб є грецька, переважно російськомовна, преса, а грецьке слово поки що фрагментарно присутнє в національних ЗМІ.

Обсяг ефірного часу, відведений місцевими телерадіокомпаніями для передач мовами національних меншин, у 2005 році в місті Маріуполі становив: українською мовою — 120 хвилин/місяць, 36 годин/рік; російською — 20 хвилин/місяць, 240 хвилин/рік; грецькою — 15 хвилин/місяць, 180 хвилин/рік; єврейською — 15 хвилин/місяць, 180 хвилин/рік; польською — 20 хвилин/місяць, 240 хвилин/рік.

У 1990-ті рр. була створена низка аматорських музеїв у грецьких селах та при національно-культурних товариствах. Вони являли собою куточки в шкільних музеях чи клубах, де були зібрані окремі матеріали з історії греків відповідного села чи міста.

Окремим напрямом діяльності з відновлення історичної пам'яті грецького етносу є повернення історичних назв грецьким населеним пунктам, вшанування пам'яті видатних осіб. Підсумком ініціатив грецької громадськості у цій справі стало встановлення низки пам'ятних споруд: бюста Г. Костоправа у с. Малий Янісоль (1993 р.), пам'ятника митрополиту Ігнатію в Маріуполі (1998 р.).

Грецькі товариства і особливо ФГТУ ініціювали повернення історичних назв грецьким селам Приазов'я. Ця ініціатива підкріплювалася клопотанням місцевої влади, внаслідок чого протягом 1989–1999 рр. на карті Приазов'я знову з'явилися грецькі назви: Урзуф, Сартана, Малий Янісоль.

Важливим елементом духовного відродження греків стало підвищення релігійної свідомості. У статутних і програмових документах грецьких товариств чільне місце належить заходам, спрямованим на відродження духовності у формі греко-православ'я. Так, член Київського товариства греків ім. К. Іпсіланті Юрій Пряхін у концепції відродження греків Донбасу і Приазов'я акцентував увагу на необхідності повернення на територію України Грецької православної церкви, відновлення грецьких православних парафій та храмів на канонічних і організаційних засадах під управлінням Грецької православної церкви, проведення служб грецькою мовою, запрошення священників з Греції.

У 1998 р. Федерація грецьких товариств розробила програму відновлення і відбудови храмів у грецьких селах. Вона включала завдання дослідження історії грецьких церков УПП, їх відбудову та розбудову нових храмів. Практична діяльність в цьому напрямі супроводжувалась значними труднощами через великі фінансові витрати, яких потребували окреслені завдання. Тому реалізація програми набула ефективності тоді, коли були залучені меценатські кошти та фінансові ресурси різних організацій Грецької Республіки.

Саме вони відіграли вирішальну роль у відновленні та будівництві храмів у грецьких селах. Так, церкву Св. Георгія в Сартані було збудовано за фінансової підтримки Генерального секретаріату у справах греків зарубіжжя, а також на пожертви мерів міст Зографу, Александруполіс, Пірей, голови Всегрецького союзу офіцерів-понтійців генерала Нікоса Ніколаїдіса, Центру досліджен-

ня культури країн Причорномор'я (м. Салоніки), працівників Македонського радіо (м. Салоніки), Маріупольського металургійного комбінату ім. Ілліча, мешканців селища. Значну допомогу надало Генеральне грецьке консульство в Маріуполі. Перші богослужіння в храмі розпочалися у вересні 2005 р., хоча роботи з його будівництва розпочалися ще 10 років тому, у 1995 р.

Коштами колишнього мера Москви, відомого російського суспільно-політичного діяча Г. Попова, у 2005 р. було збудовано церкву у с. Ялта.

За фінансового сприяння Всесвітньої Ради греків зарубіжжя (САЕ) розпочалися роботи з побудови нового храму у с. Мала Янісоль, а металургійні комбінати м. Маріуполя ВАТ «МК»Азовсталь» та ВАТ «ММК ім. Ілліча» стали спонсорами реставраційних робіт у старовинній православній церкві с. Урзуф, де зберігається копія ікони XI ст. «Св. Георгій — воїн із житієм». Ікона належала митрополиту Ігнатію, під її благословінням відбувалося переселення греків із Криму [11].

У Маріуполі традиційним стало проведення вечорів пам'яті митрополита Ігнатія. З початку 1990-х рр. активісти культурного руху — Ігор Налчаджі та протоієрей з Одеси Василій Мултих, який у роки Другої світової війни зберіг мощі митрополита, виступали за канонізацію цієї духовної особи. У жовтні 1997 р. рішенням Святійшого Синоду Української православної церкви митрополита Ігнатія було канонізовано.

В УПП здійснюється співробітництво з Грецькою Республікою у сфері освіти, культури, релігії тощо. Ведеться активна робота щодо сприяння культурному обміну в рамках програми прикордонного співробітництва «Чорне море». Готуються проекти угод про міжрегіональне співробітництво між досліджуваним регіоном та адміністративними одиницями Греції. Культурне співробітництво передбачено також проектом створення євро регіону «Меотида», в якому беруть участь Донецька, Луганська та Ростовська обл. (Російська Федерація).

Таким чином, культурні традиції грецької спільноти, третьою за чисельністю на теренах Українського Північного Приазов'я, представлені в повному форматі.

Четвертою за чисельністю етнічною групою в УПП є болгари. Щодо амбіцій цієї етнічної спільноти в регіоні, то вони є дуже толерантною нацією. Для них достатньо створити відповідні умови для збереження рідної культури та мови. Інших ж амбіцій ніколи не було. Історія це постійно підтверджує [12, с. 272].

З 1991 року в УПП Запорізької обл. починається факультативне вивчення болгарської мови. На сьогодні в рамках початкової освіти в запорізькій частині УПП викладання болгарської мови здійснюється як складова частина навчальних програм. У Бердянському державному педагогічному університеті як окрема дисципліна вивчається болгарська мова.

В УПП майже дванадцять років проводяться олімпіади не тільки з новогрецької, але й з болгарської мови. В Приморському районі Запорізької обл. конференції, свята проводяться трьома мовами — українською, російською та болгарською.

Вагомим внеском у розвиток творчості болгар є виставки документальної і художньої фотографії, що проходять не тільки у Всеукраїнському центрі болгарської культури (м. Одеса), але й в Бердянському, Приморському та Приазовському районах Запорізької області.

Сільські собори болгар — традиційна демократична форма самоврядування — зберегли свою актуальність і сьогодні. Так, в с. Гюнівка (Приморський район) собори проводяться з приводу важливих пам'ятних дат — переселення болгар у Бессарабію, а також — з Бессарабії у Таврію та інші.

День слов'янської писемності й болгарської просвіти і культури в сучасній Болгарії є національним державним святом. Відродження традиційних болгарських свят почалося з 1990-х рр. як в УПП, так і в Україні в цілому, серед яких чільне місце належить Дню Кирила і Мефодія.

Болгарське товариство історії і культури «Родолюбіє» (м. Бердянськ) приділяє значну увагу збереженню обрядовості болгар України. Це товариство не тільки проводить фестивалі болгарської культури в УПП, але й активно співпрацює з Болгарією — організовує курси вивчення болгарської мови та літнього відпочинку й стажування для молоді у Болгарії.

Євреї України є частиною єврейської релігійно-національної спільноти, розпорошеної у багатьох країнах світу. Спільність традицій і ритуалів євреїв, де б вони не жили, зумовлена виконанням настанов і приписів юдейської релігії, зафіксованих у Торі (П'ятикнижжя Мойсееве), Талмуді (Усний Закон) та пізніших єврейських законодавчих релігійних працях (наприклад, у книзі «Шулхан Арух»). Але умови проживання євреїв серед різних етнічних спільнот позначилися як на традиціях, так і на побуті. Зокрема, це стосується євреїв Українського Північного Приазов'я.

Товариства єврейської культури як в УПП Донецької, так і Запорізької обл. дуже активно засвідчують свою присутність у культурному полі регіону. Серед традиційних єврейських свят особливе місце посідає субота («шабат» — івритом, або «шабес» — мовою їдиш), яка згадується серед десяти заповідей. Три тисячі років євреї дотримуються суботи. Тора називає її вічним символом союзу між Богом і єврейським народом. Святкування суботи є однією з найхарактерніших ознак єврейської родини УПП. Шабат розпочинається із заходом сонця у п'ятницю і триває до заходу сонця наступного дня. Впродовж цього часу Галаха (єврейський релігійний закон) забороняє цілу низку дій, що за традицією вважаються роботою. Зокрема, запалення та гасіння вогню, використання технічних засобів тощо. Проте потрібно зазначити, що ці суворі заборони дозволяється порушувати заради спасіння життя (пікуах нефеш). По закінченні Шабату проводять спеціальний обряд прощання з суботою, що має назву Гавдала.

Єврейський рік починається восени святом Рош га-Шана, що в єврейській традиції пов'язується зі створенням світу, і з судом, який відбувається цього дня на небесах. Всі люди отримують у Рош га-Шана свій вирок: записуються в «Книгу буття» або ж засуджуються до смерті. Впродовж десяти днів (Ямім нораїм — грізні дні) вирок Всевишнього може бути змінений, але в Йом-Кіпур — День спокути — він скріплюється Божою печаткою. Ці дні — час аналізу вчинків і справ: євреї розмірковують над тим, що можливо виправити в наступному році [13, с. 277]. У Йом-Кіпур євреї нічого не їдять і не п'ють: піст триває весь день.

За п'ять днів розпочинається свято Суккот (Кущі) — пам'ять про часи, коли євреї по виході з Єгипту жили у наметах (івритом «намет» або «курінь» — сукка, звідси і назва — Суккот), головною особливістю цього свята є встановлення тимчасових наметів, у яких євреям заповідано жити впродовж тижня. Конструкція наметів строго регламентована, головним їхнім елементом є дах, ледь вкритий гілками дерев, так, щоб він пропускав денне світло та крізь нього було видно зорі.

Осінні свята вінчає Сімхат Тора — цього дня завершується річний цикл читання Тори у синагозі і розпочинається новий. Наступне свято — Ханка — урочистості в пам'ять освячення сплундрованого у II ст. до н.е. Єрусалимського Храму. Пірум — найколеритніше з усіх єврейських свят. Одна з головних страв цього свята — гоменташн — трикутні піріжки з маком. Так, жіночий

клуб м. Маріуполя «Нахес» постійно проводить збори цього клубу, програма якого передбачає не тільки лекції рабинів, фільми про єврейські синагоги, серед яких і Маріупольська синагога, але й практичну частину — приготування традиційних єврейських страв.

У місті Маріуполі традиційним вже став мітинг єврейської спільноти та покладання квітів до пам'ятника жертв Голокосту у селищі Агробаза.

Високе поцінування освіченості в системі цінностей юдаїзму спричинилося до того, що потреба в ній стала однією з найдавніших та найбільш знакових як у єврейських спільнот УПП, так і всьому єврейському суспільстві. Здобувати освіту за кордоном євреям регіону допомагає благодійний фонд «Джойнт».

У фестивалях культур національних меншин, як в УПП Донецької, так і в Запорізькій обл. традиційно представлені польські і німецькі національно-культурні товариства: Українсько-польське товариство «Відродження» (м. Бердянськ); Юнацьке та дитяче товариство поляків «Витоки» (м. Бердянськ); Польсько-українське культурне товариство (м. Маріуполь); Маріупольське товариство німців «Відродження»; Німецький центр культури «Фройндшафт» (м. Бердянськ); Бердянське товариство німців «Віденбург» та інші.

Маріупольський державний гуманітарний університет плідно співпрацює з польськими та німецькими товариствами регіону: функціонують спеціальності «Переклад (українська, російська, польська)», «Мова та література (німецька)». Приазовський державний технічний університет активно веде переговори про обмін студентами з польськими вузами.

Різдво Христове за католицьким календарем святкують німці та поляки УПП разом. Фестивалі польської класичної музики, клуби німецького кіно, День незалежності Польщі (11 листопада), Дні польської культури, Дні німецької культури, Дні пам'яток історії і культури, Всесвітній день поріднених міст (25 квітня), День польської діаспори і Конституції (5 червня), Дні німецької і польської кухні — ці свята є важливими в регіоні.

У м. Маріуполі також функціонують вірменські, грузинські та циганські товариства: Вірменське товариство «Південне Азов'є», Маріупольське грузинське товариство «Джорджія», Товариство ромів «Новий світ».

Отже, УПП, як і Україна загалом, перебуває на перехресті різних культурних світів, у тому числі й релігійних. Релігійна палітра

нашої держави нараховує понад 100 різних конфесій, церков, деномінацій, напрямів, течій і толків. Серед них — традиційні церкви (православна, греко- та римо-католицька, протестантські), нетрадиційні віросповідання (індуїзм, буддизм, даосизм), релігійні вірування національних меншин, а також нерелігійні рухи [14, с. 9].

Саме тому дослідження релігійної складової культурних традицій етнічних спільнот УПП потребує окремого дослідження.

* * *

В Українському Північному Приазов'ї загальне культурне середовище, мовне в тому числі, поступово змінює свої параметри. У недалекому минулому в цьому середовищі домінувала тенденція русифікації. Вона й досі залишається потужною: в Донецькій частині УПП — більшою мірою, в Запорізькій — дещо меншою.

Водночас помітнішими стали вияви руху до етнонаціональної полікультурності. Зокрема, поступово розширюється сфера застосування української мови. Збільшується кількість загальноосвітніх шкіл з українською мовою навчання. Проте російська мова усе ще переважає майже в усіх сегментах життєдіяльності багатоетнічних територіальних громад УПП. Рівень вільного володіння нею мешканцями регіону залишається найвищим, порівняно з будь-якою іншою мовою.

І все ж поступово збільшується кількість громадян з-поміж національних меншин, які виявляють бажання опанувати мову своєї національності. Передовсім це греки, болгар, німці, поляки. Задоволенню їхніх мовних запитів сприяє співпраця національно-культурних об'єднань меншин з органами місцевого самоврядування та вищими навчальними закладами регіону. Останні, за підтримки Міністерства освіти і науки України, розширили підготовку викладачів мов національних меншин, створюють умови для вивчення цих мов студентським загалом.

На відміну від російських національно-культурних товариств, в діяльності яких доволі помітною є тенденція до політизації, товариства греків, болгар, поляків, німців, євреїв більше зосереджені саме на питаннях етнокультурного відродження. Створюються національні аматорські театри, музеї.

В реставрації культурних традицій етноукраїнської громади регіону важливу роль відіграють місцеві організації всеукраїнського товариства «Просвіта», але більшою мірою — Українське реєстрове козацтво.

Відродженням етнокультурних традицій національних меншин опікуються недільні школи, загальноосвітні навчальні заклади, в яких навчаються діти різних національностей. Національно-традиційна складова дедалі більше виявляється в релігійному житті приазовських греків та болгар. Зокрема, поширюється практика богослужіння мовами цих меншин у храмах, які функціонують у місцях компактного проживання осіб названих національностей. Але найбільше віросповідна компонента характерна для культурних процесів у єврейському середовищі. Відновлюється історично властивий єврейській громаді зв'язок усіх форм її життєдіяльності з юдаїзмом.

Полікультурність як альтернатива русифікації мовного і культурного середовища розвивається не тільки під впливом відповідно орієнтованої державної етнонаціональної політики. Впливовим фактором змін є інтенсифікація зв'язків урядових і неурядових організацій країн походження національних меншин Українського Північного Приазов'я з органами місцевого самоврядування, освітніми, культурними та іншими закладами регіону і, особливо, з національно-культурними об'єднаннями. Форми цих зв'язків найрізноманітніші: фінансова допомога, співпраця в розробленні й реалізації освітніх та культурних проєктів, навчання студентів та їх стажування за кордоном тощо.

---

1. Енциклопедія етнокультурознавства / За ред. Ю.І.Римаренка. — К.: Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2001. — Ч. I. — Кн. 2. — 522 с.

2. Українське Реєстрове Козацтво // http://kozactvo.org.ua/statut_u.php

3. Аракелян И., Балабанов М. Праздники с греческим колоритом // Эллины Украины. — 2005. — № 10.

4. Джувага В. Встречи на крымской земле // Эллины Украины. — 2005. — № 10.

5. Банк данных о культурной инфраструктуре греческих обществ // Поточний архів Федерації грецьких товариств України (ФГТУ, м. Маріуполь).

6. Міжнародний відділ МДУ. Інформація про Тамару Каці // Поточний архів Маріупольського державного університету (МДУ, м. Маріуполь).

7. Фестиваль молодых исполнителей греческой песни // Хронос. — 2000. — № 2.

8. Социальный паспорт греческого общества // Поточний архів Федерації грецьких товариств України (ФГТУ, м. Маріуполь).

9. Балджи А. Проблеми становлення журналістики еллінів Приазов'я // Україна — Греція: Досвід дружніх зв'язків та перспективи співробітництва: Тези доп. міжнар. наук. — практ. конф., Маріуполь, 24–26 травня 1996 р. — Маріуполь, 1996. — С. 257–259.

10. Дегтеренко А.М. Етнонаціональний аспект життєдіяльності територіальних громад Українського Північного Приазов'я. — Маріуполь, 2008. — 208 с.

11. Пряхин Ю.Д. Вопросы национально-культурного возрождения греков Донбасса и Приазовья: исторические предпосылки, современные проблемы // Донбасс и Приазовье: проблемы социального, национального и духовного развития. — Мариуполь, 1993. — С. 105–109.

12. Киссе А.И. Возрождение болгар Украины. Очерки. — Одесса: Оптим. — 2006. — 288 с.

13. Нариси з історії та культури євреїв України. — К.: Дух і літера, 2005. — 440 с.

14. Здіорук С.І. Суспільно-релігійні відносини: виклики України ХХІ століття: Монографія. — К.: Знання України, 2005. — 552 с.